ปัญหาเรื่องมารและความชั่วร้ายในแนวคิดร่วมสมัย

The Problem of Māra and Evil in Contemporary Concepts

ภาคภูมิ ภัทรกิจวรกุล
Pakpoom Puttarakitvorakul
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตบางเขน
Kasetsart University, Bang Khen Campus, Thailand
Corresponding Author’s Email: pakpoom.putt@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อชี้ให้เห็นปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างมารและแนวคิดร่วมสมัย โดยนำเสนอในมุมมองปรัชญาร่วมสมัยและมุมมองทางวิทยาศาสตร์ จากข้อเสนอในมุมมองปรัชญาร่วมสมัย ข้ออ้างจากการกระทำที่ชั่วร้ายของมารที่เป็นผู้กระตุ้นให้เกิด ความโลภ ความโกรธ และความไม่รู้ การอ้างเหตุผลดังกล่าวทำให้เกิดปัญหาเรื่องความเท่าเทียมทางคุณค่าทางศีลธรรมกับการกระทำที่เป็นความชั่วร้ายของมนุษย์ ในส่วนมุมมองทางวิทยาศาสตร์ มารจะถูกมองในมุมพยาธิวิทยาที่สามารถตรวจและวินิจฉัยได้แต่อย่างไรก็ตามหากยอมรับข้อเสนอนี้จะพบปัญหาเรื่องความธรรมดาของความชั่วร้ายที่ไม่สามารถตรวจหรือวินิจฉัยได้

คำสำคัญ: 1. มาร, 2. ความชั่วร้าย, 3. ปรัชญา

Abstract

This article aims to suggest the problem of the relationship between Māra and contemporary concepts which is presented in a contemporary philosophical and scientific perspective. From the contemporary philosophical perspective, the evil action of the Māra is

the one that provokes greed, anger, and ignorance. Such claims raise the question of equating moral values with the evil acts of man. From the scientific perspective, The Māra be viewed from a pathological angle that can be examined and diagnosed. However, if accepted this statement will encounter the problem of the Banality of evil that cannot be examined or diagnosed.

Keywords: 1. Māra, 2. Evil, 3. Philosophy

1. บทนำ

สัญลักษณ์มารนักวิชาการด้านศาสนาเสนอให้เป็นสัญลักษณ์แห่งความชั่วร้ายของพุทธศาสนา ผู้นำเสนอแนวคิดนี้อย่างเป็นรูปธรรมคือ Trevor O. Ling ในงาน Buddhism and The Mythology of Evil (1962) โดยอ้างเหตุผลจากการศึกษาผ่านแนวคิดทางปีศาจวิทยาและข้อค้นพบในการศึกษาเชิงเปรียบเทียบระหว่างศาสนาคริสต์และพุทธศาสนา อันนำมาสู่ข้อถกเถียงในแวดวงวิชาการทางศาสนาและข้อเสนอเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมารและความชั่วร้าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปรียบเทียบบริบทของมารระหว่างบาป (pāpa) และความชั่วร้าย (Evil) เช่นที่ปรากฏในงาน Satan and Māra: Christian and Buddhist Symbol of Evil (1975) ของ James W. Boyd และในงาน Malleable Māra: Transformations of a Buddhist Symbols of Evil (2019) ของ Michael D. Nichols เป็นต้น

แต่อย่างไรก็ตามแนวคิดเรื่องความชั่วร้ายในแวดวงปรัชญาร่วมสมัยจากผลกระทบของสงครามโลกครั้งที่สองที่แสดงให้เห็นถึงความโหดร้ายของมนุษย์และปัญหาด้านศีลธรรมทำให้มุมมองต่อความชั่วร้ายได้หันไปสู่แนวทางแบบฆราวาสโดยศึกษาผ่านแนวคิดทางมนุษยวิทยามากกว่าเทววิทยาซึ่งแตกต่างจากในอดีต (Nys & Wijze, 2019: 2-4) แน่นอนว่าผลกระทบต่อมารในฐานะสัญลักษณ์แห่งความชั่วร้ายเป็นหลักคิดที่อ้างจากการศึกษาเปรียบเทียบกับเทววิทยาที่ยึดโยงกับศาสนาคริสต์ย่อมเกิดขึ้น อันนำไปสู่การที่นักวิชาการด้านศาสนาต้องเสนอข้ออ้างที่สมเหตุสมผลเพื่อยืนยันความสัมพันธ์ระหว่างมารและความชั่วร้ายเพื่อให้สอดคล้องกับระบบคิดในงานร่วมสมัยและยืนยันสถานะของมารดังกล่าว หนึ่งในข้ออ้างล่าสุดคือข้ออ้างจากการกระทำของ Nichols ซึ่งในบทความฉบับนี้ผู้เขียนจะวิพากษ์ข้ออ้างดังกล่าวและชี้ให้เห็นถึงปัญหาหากอ้างเหตุผลจากการกระทำทั้งในมุมมองทางปรัชญาและมุมมองทางวิทยาศาสตร์ที่เป็นแนวคิดร่วมสมัย

2. มารและข้ออ้างจากการกระทำในมุมมองปรัชญาร่วมสมัย

ข้ออ้างจากการกระทำของมารผู้ชั่วร้ายเสนอโดย Nichols โดยให้เหตุผลจากข้อความในพระสูตรมารสังยุต ที่มีคำกล่าวถึงมารว่า ผู้มีบาป (Pāpimā) เพราะเป็นผู้กระตุ้นให้ผู้อื่นทำบาปและเป็นตัวตนที่ผูกพันธ์กับบาปเป็นผู้กักขังสัตว์ไว้ในสังสารวัฏผ่านธรรมชาติของความไม่รู้ จนนำไปสู่ข้อความที่ Nichols เสนอว่า “มารเป็นผู้ชั่วร้ายเพราะเขาเป็นตัวแทนและทำให้ความไม่รู้เจริญขึ้นในสังสารวัฏ” (Nichols, 2019: 37) ซึ่งผู้เขียนแจกแจงได้ดังนี้

(1) มารเป็นตัวแทนของความไม่รู้

(2) มารเป็นผู้ทำให้ความไม่รู้เจริญขึ้นในสังสารวัฏ

(3) มารเป็นผู้ชั่วร้าย

หากจะให้ข้อสรุปที่ว่ามารเป็นผู้ชั่วร้ายเป็นจริง แน่นอนว่าข้ออ้างที่ (1) และ (2) ต้องเป็นจริง ในบทความฉบับนี้ผู้เขียนจะทำการพิสูจน์ข้ออ้างที่ (2) ซึ่งเป็นข้ออ้างจากการกระทำซึ่งต้องพิสูจน์ว่าการทำให้ความไม่รู้เจริญขึ้นเป็นการกระทำที่ชั่วร้าย

ความไม่รู้หรืออวิชชาจัดเป็นข้อธรรมที่เป็นหัวใจสำคัญของพุทธศาสนาเป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์ การจะทำให้ความไม่รู้เจริญขึ้นได้นั้น Dalai Lama กล่าวว่า ความไม่รู้เป็นบ่อเกิดของความอยากและความโกรธทั้งสามตามหนุนเนื่องซึ่งกันและกัน (Dalai Lama, 2015: 42) ดังนั้นการจะทำให้ความไม่รู้เจริญขึ้นได้ต้องอาศัยการกระตุ้นในความอยากและความโกรธ ในภาพรวมผู้เขียนจำแนกได้ดังนี้

(4) การทำให้ความไม่รู้เจริญขึ้นเป็นการกระทำที่ความชั่วร้าย

(5) ความไม่รู้จะเจริญขึ้นได้ก็ต่อเมื่อกระตุ้นความอยากหรือกระตุ้นความโกรธ

(6) การกระตุ้นความอยากหรือกระตุ้นความโกรธเป็นการกระทำที่ชั่วร้าย

สืบเนื่องจากข้อสรุปที่ (6) ผู้เขียนขอยกตัวอย่างสถานการณ์สมมติคือ นาย ก. เป็น CEO บริษัทเทคโนโลยีชื่อดังแห่งหนึ่งที่โทรศัพท์มือถือของบริษัทสามารถขายได้มากกว่า 84 ล้านเครื่องในปีก่อนหน้าซึ่งในปีนี้ นาย ก. ได้ทำการเปิดตัวโทรศัพท์มือถือรุ่นใหม่ของบริษัทในเดือนกันยายนโดยเปิดตัวผ่านการนำเสนอที่ชี้ให้เห็นถึงเทคโนโลยี ความสวยงาม และประสิทธิภาพที่ดีกว่ารุ่นเก่าอย่างเห็นได้ชัดในงานเปิดตัวที่จัดขึ้น แน่นอนว่าการกระทำของนาย ก. ในงานเปิดตัวเป็นการกระตุ้นความอยากได้ของผู้บริโภคให้มีต่ อมือถือรุ่นดังกล่าวดังนั้นจะสามารถสรุปได้ดังนี้

(7) การนำเสนอมือถือรุ่นใหม่ในงานเปิดตัวเป็นการกระตุ้นความยาก

(8) การนำเสนอมือถือรุ่นใหม่ในงานเปิดตัวเป็นการกระทำที่ชั่วร้าย

หากพิจารณาข้อสรุปดังกล่าวในบริบทของอวิชชาในทรรศนะของพุทธศาสนานั้นอาจมองได้ว่าสมเหตุสมผล เพราะความโลภย่อมนำมาสู่ความยึดติดและการกระทำของ นาย ก. เป็นการกระตุ้นให้เกิดความโลภนี้ ซึ่งสอดคล้องกับการกระทำของมารในพระสูตรเช่นการล่อล่วงให้พระพุทธเจ้ากลับไปครองราชสมบัติอันเต็มไปด้วยทรัพย์สินซึ่งอาจเทียบเท่ากับทองเขาบนภูเขาหิมาลัย (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 15, 2539: 199) แต่อย่างไรก็ตามทรรศนะของผู้เขียนที่มีต่อข้อสรุปที่ (8) คือไม่เห็นด้วย

ถึงแม้ว่าประเด็นเรื่องการยืนยันสิ่งใดสิ่งหนึ่งว่าเป็นความชั่วร้าย (Evil) ยังคงเป็นปัญหาทางปรัชญาที่ยังคงถกเถียงกันอยู่ แต่ผู้เขียนในปัจจุบันมีแนวโน้มที่จะคิดสอดคล้องกับ Lars Svendsen ที่ว่า เราสามารถรับรู้ถึงความชั่วร้ายผ่านปรากฏการณ์ที่เป็นรูปธรรม (Svendsen, 2011: 25-26) ผู้เขียนยกตัวอย่างกรณีที่ทหารญี่ปุ่นทรมาณ ข่มขืนและฆ่าเหยื่อสงครามตามท้องถนนในเหตุการณ์การสังหารหมู่ที่นานกิงในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 การกระทำเช่น การให้เหยื่อเปลือยและปล่อยให้สุนัขฉีกกัดส่วนที่ไวต่อความรู้สึกของร่างกาย หรือกรณีที่ผู้หญิงหนึ่งคนถูกทหารญี่ปุ่นที่อาจมีมากถึง 40 คนรุมข่มขืนในทุกค่ำคืนและถูกใช้เป็นเป้าในการซ้อมตัดคอ (Chang, 2011: 88, 127-128) นี่คือความชั่วร้ายที่เป็นรูปธรรมและรับรู้ได้ หากพิจารณานิยามการกระทำที่ชั่วร้ายในมุมมองปรัชญาร่วมสมัยของ Luke Russell ที่ว่า “การกระทำที่ชั่วร้ายเป็นการกระทำที่ผิดอย่างน่าประณามเป็นอย่างมาก” (Russell 2020: 87) การกระทำของทหารญี่ปุ่นย่อมเข้านิยามนี้ได้แต่ถ้าเป็นกรณีของ นาย ก. คงยากที่จะกล่าวว่าเข้าเกณฑ์ที่ Russell เสนอและหากเรายอมรับข้อสรุป (8) ก็หมายความว่า การเปิดตัวโทรศัพท์มือถือรุ่นใหม่มีค่าทางศีลธรรมเท่ากับการกระทำของทหารญี่ปุ่นในเหตุการณ์การสังหารหมู่ที่นานกิง ดังนั้นจึงสามารถสรุปได้ว่า

(9) ไม่ใช่ทุกการกระตุ้นความอยากหรือกระตุ้นความโกรธเป็นการกระทำที่ชั่วร้าย

(10)ไม่ใช่ทุกการทำให้ความไม่รู้เจริญขึ้นเป็นการกระทำที่ชั่วร้าย

เมื่อไม่สามารถระบุได้ว่าทุกการกระทำของมารเป็นการกระทำที่ชั่วร้าย ข้ออ้างที่ (4) จึงเป็นเท็จ ส่งผลให้ข้ออ้างที่ (2) ซึ่งเป็นข้ออ้างจากการกระทำของ Nichols เกิดปัญหาและไม่สามารถสรุปได้ว่าข้อสรุปที่ (3) เป็นจริงในทุกกรณีหากใช้มุมมองทางปรัชญาความชั่วร้ายร่วมสมัย

3. มารและความชั่วร้ายในมุมมองทางวิทยาศาสตร์

จากประเด็นข้อเสนอของ Nichols มีประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างมารและความชั่วร้ายในมุมมองจากการกระทำของมารกล่าวอีกนัยหนึ่งคือเป็นมุมมองแบบเหตุและผล จากประเด็นดังกล่าวผู้เขียนเสนออีกมุมมองหนึ่งที่มีต่อข้ออ้างดังกล่าว คือมุมมองทางวิทยาศาสตร์ที่มีต่อความชั่วร้ายซึ่งในบทความฉบับนี้ผู้เขียนจะใช้การเรียบเรียงของ Michael Stone ในงาน The Anatomy of Evil ที่มุมมองเรื่องความชั่วร้ายของ Stone มีความใกล้เคียงกับนักปรัชญาร่วมสมัยคือความชั่วร้ายมีสภาวะของ “ความตกใจและสยดสยอง” (Stone, 2017: 287)

ในมุมมองทางวิทยาศาสตร์หนึ่งในข้อเสนอเรื่องการกระตุ้นสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือระบบใดระบบหนึ่งของความผิดปกติทางร่างกายหรือโดยเฉพาะอย่างยิ่งกระตุ้นความผิดปกติทางจิตหรือโรคทางจิตเวช (Mental illness) เรียกว่า ยีนความเสี่ยง (Risk gene) ที่ส่งผลต่อพฤติกรรมที่รับรู้ได้ว่าเป็นความชั่วร้าย (Ibid, 287) ในการศึกษาครั้งนี้ของ Stone ได้เรียบเรียงปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการนำไปสู่พฤติกรรมดังกล่าว ซึ่ง Stone ชี้ให้เห็นว่ามาจากความผิดปกติของสมอง 4 บริเวณหลักคือ อะมิกดะลา (Amygdala) นิวเคลียสแอกคัมเบนส์ (Nucleus accumbens) สมองกลีบหน้าส่วนลึก (Anterior cingulate) และ เปลือกนอกของกลีบสมองส่วนหน้าผาก (Orbitofrontal cortex) ในภาพรวมคือเป็นความผิดปกติในสมองส่วน การใช้เหตุผล อารมณ์ พฤติกรรม และการรับรางวัล (Ibid, 293-296) จากความสัมพันธ์ของมารกับอวิชชาดังที่กล่าวไปในช่วงต้นของบทความคือ มารเป็นสัญลักษณ์ของความชั่วร้ายเพราะเป็นผู้ปลูกฝังหรือกระตุ้นบางสิ่งบางอย่าง ดังนั้นผู้เขียนจึงเสนอมุมมองทางวิทยาศาสตร์ที่ว่าเป็นไปได้หรือไม่ว่าจริงๆ แล้วมารคือปัจจัยที่จะกระตุ้นความผิดปกติของสมองที่ส่งผลต่อการปรากฏของความชั่วร้าย

สำหรับปัจจัยที่กระตุ้นความผิดปกติของสมองทั้งสี่ส่วนดังกล่าว stone เรียบเรียงไว้ดังนี้คือ โรคทางจิต โรคจากความผิดปกติของพันธุกรรม ยาหลอนประสาท ความเสียหายทางกาย และ ความผิดปกติของฮอร์โมนเพศชาย (Ibid, 296-313) สามารถเรียบเรียงได้ดังนี้

1. มารในฐานะโรคทางจิต กลุ่มอาการทางจิตที่ผลต่อสมองเช่น โรคจิตเภท (Schizophrenia) โรคซึมเศร้า (depression) หรือ โรคที่เกี่ยวข้องกับความกลัว (Mania) ซึ่งเป็นกลุ่มโรคที่มีผลกระทบต่อการรับรู้สภาพความจริงผิดปกติ อาจเกิดการหลอนประสาท หรือคิดไปเอง

2. มารในฐานะโรคจากความผิดปกติของพันธุกรรม เช่นโรคออทิสติก (Autistic Spectrum Disorder) หรือ กลุ่มอาการทารกในครรภ์ได้รับแอลกอฮอล์ (Fetal Alcohol Syndrome)

3. มารในฐานะยาหลอนประสาท เช่น โคเคน (Cocaine) กัญชา (Marijuana) ยาผงนางฟ้า (PCP) หรือ เครื่องดื่มแอลกอฮอร์ (Alcohol)

4. มารในฐานะความเสียหายทางกายภาพ เช่นอุบัติเหตุอันนำมาสู่ความเสียหายทางสมอง หรือเหตุให้เกิดการกระทบกระเทือนอื่นๆ

5. มารในฐานะความผิดปกติของฮอร์โมนเพศชาย ฮอร์โมนเพศชาย (Testosterone) เป็นฮอร์โมนที่อาจแฝงเรื่องการเป็นจ่าฝูงของสัตว์อันนำมาสู่พฤติกรรมแบบเจ้าถิ่นที่มีความรุนรงทางพฤติกรรมและทางเพศ ซึ่งความผิดปกติของตัวควบคุมระดับฮอร์โมนหรือความผิดปกติทางพันธุกรรมก็อาจส่งผลต่อพฤติกรรมได้

เป็นที่น่าสนใจว่าเมื่อมองมุมมองทางวิทยาศาสตร์กลับมีนัยตรงกับพระสูตรในหลายประการเช่นเรื่องการเกิดภาพหลอนจากโรคทางจิตหรือยาหลอนประสาทที่บ่อยครั้งในพระสูตรมารได้แปลงกายเป็นรูปแบบต่างๆ เช่น พญาช้าง หรือ พญางู เป็นต้นซึ่งมีเป้าหมายให้เกิดความหวาดกลัว (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 15, 2539: 176, 181) อาจกล่าวได้ว่าเป็นปัจจัยที่กระตุ้นสมองส่วน อะมิกดะลา ในส่วนการรับรู้ความกลัวได้รับความเสียหาย การพยายามให้เกิดอุบัติเหตุเช่นการกลิ้งศิลา (Ibid, 187) หรือในการกระตุ้นนิวเคลียสแอกคัมเบนส์ที่ควบคุมในส่วนของความสุขจากการรับรางวัลเช่นในกรณีของอาฬวิกาภิกษุณีที่มารชี้นำให้เลิกบำเพ็ญเพียรแต่ไปแสวงหาความสุขทางเพศ (Ibid, 217) เป็นความพยายามลดทอนประสิทธิภาพของสมองส่วนการรับรู้เหตุผล (สมองกลีบหน้าส่วนลึก) และสมองส่วนการตัดสินพฤติกรรม (เปลือกนอกของกลีบสมองส่วนหน้าผาก) เพื่อกระตุ้นการเชื่อมโยงเรื่องรางวัลทางกายภาพในที่นี้คือความสุขทางเพศ รวมไปถึงกรณีของการกระตุ้นให้พระพุทธเจ้ากลับไปครองราชสมบัติเป็นผู้นำแห่งสังคม (Ibid, 199) เพื่อกระตุ้นการเป็นจ่าฝูงการปกครองเขตแดนอันเป็นอิทธิพลของฮอร์โมนเพศชายเป็นต้น

จากประเด็นดังกล่าวหากพิจารณาตามมุมมองของมารทางวิทยาศาสตร์จะพบว่ามารจะถูกมองในมุมมองผลกระทบทางกายภาพเป็นหลักกล่าวคือจะถูกมองในมุมพยาธิวิทยา (Pathology) คือสามารถตรวจและวินิจฉัยได้รวมถึงสามารถรักษาหรือลดระดับความรุนแรงได้ผ่านกระบวนการทางการแพทย์หากพบปัญหาอย่างรวดเร็ว เพื่อป้องกันความเสียหายของสมองทั้งสี่ส่วน แต่อย่างไรก็ตามปัญหาเรื่องความชั่วร้ายบางประการยังคงอยู่ กล่าวคือในกรณีมุมมองทางพยาธิวิทยาความเป็นเหตุเป็นผลจะถูกมาตราฐานทางการแพทย์

เป็นเกณฑ์ในการตัดสิน ดังนั้น หากมีกรณีความชั่วร้ายที่ผู้กระทำไม่มีการถูกวินิจฉัยว่ามีความผิดปกติทางสมองหรือเป็นโรคที่เกี่ยวข้องทางจิตเกิดขึ้น กระทำไปอย่างมีเหตุและผล และเป็นไปอย่างปกติเช่น มนุษย์ทั่วไปในสังคมพึงระลึกและตัดสินใจได้ เช่นเดียวกันกับข้อเสนอเรื่อง ความธรรมดาของความชั่วร้าย ในงาน Eichmann in Jerusalem: A report on the Banality of Evil (2006) ของ Hannah Arendt ก็จะสามารถกล่าวได้ว่ามารไม่ได้เป็นปัจจัยที่ทำให้กรณีนี้เกิดขึ้นซึ่งอาจมีปัญหาขัดแย้งเรื่องความสัมพันธุ์ระหว่างมารและความชั่วร้าย ดังกล่าวคือ ไม่ใช่ทุกกรณีที่มารมีความสัมพันธ์กับความชั่วร้าย

4. สรุป

ในบทความฉบับนี้ผู้เขียนได้แสดงให้เห็นถึงข้อเสนอของนักปรัชญาศาสนาที่เสนอมุมมองความเชื่อมโยงระหว่างความสัมพันธ์ของมารและความชั่วร้ายในแนวคิดร่วมสมัยซึ่งในบทความฉบับนี้ ผู้เขียนได้นำข้อเสนอของ Nichols ที่ได้ใช้ข้ออ้างจากการกระทำ แต่อย่างไรก็ตามเมื่อวิเคราะห์ผ่านมุมมองทางปรัชญาความชั่วร้ายแบบร่วมสมัยโดยใช้ข้อเสนอของ Russell พบว่า ข้ออ้างดังกล่าวหากยอมรับจะติดปัญหาเรื่องการสรุปคุณค่าทางศีลธรรมเรื่องความชั่วร้ายกล่าวคือ การกระทำบางอย่างที่ดูเป็นสิ่งปกติธรรมดาในสังคมปัจจุบัน เช่น การเปิดตัวสินค้าใหม่กับมีความเลวร้ายเท่ากับเหตุการณ์ที่สังคมทั่วไปรับรู้ได้ว่าเป็นความชั่วร้าย เช่น การฆาตกรรม การทรมาน หรือการข่มขื่น นอกจากนี้ผู้เขียนยังได้นำข้ออ้างดังกล่าวมาวิเคราะห์ผ่านมุมมองทางวิทยาศาสตร์จากการเรียบเรียงของ Stone พบว่า มารจะถูกอธิบายได้ผ่านรูปแบบพยาธิวิทยาคือเป็นปัจจัยที่ส่งผลกระทบให้สมองส่วน การใช้เหตุผล อารมณ์ พฤติกรรม และการรับรางวัล ปัจจัยดังกล่าวคือ โรคทางจิต โรคจากความผิดปกติของพันธุกรรม ยาหลอนประสาท ความเสียหายทางกายภาพ และความผิดปกติของฮอร์โมนเพศชาย แต่อย่างไรก็ตามในมุมมองทางวิทยาศาสตร์จะพบปัญหาเรื่องความธรรมดาของความชั่วร้ายกล่าวคือ หากพบกรณีที่ไม่สามารถระบุได้ว่ามีปัจจัยที่ผิดปกติจากมาตราฐานทางการแพทย์แต่มีผู้กระทำผิดในสิ่งที่สังคมยอมรับว่าเป็นความชั่วร้ายก็หมายความว่ากรณีดังกล่าวมารไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องเพราะไม่สามารถระบุความผิดปกติจากปัจจัยทางพยาธิวิทยาได้

5. References

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

Arendt, Hannah. (2006). *Eichmann in Jerusalem: A report on the Banality of Evil.* USA: Penguin.

Boyd, James W. (1975). *Satan and Māra: Christian and Buddhist Symbols of Evil.* Leiden: Brill.

Chang, Iris. (2011). *The Rape of Nanking: The Forgotten Holocaust of World War II.* New York: Basic Books.

Dalai Lama. (2015). *The Wheel of Life: Buddhist Perspectives on Cause and Effect*. USA: Wisdom.

Ling, Trevor O. (1962). *Buddhism and the Mythology of Evil.* London: George Allen & Unwin Ltd.

Nichols, Michael D. (2019) *Malleable Māra: Transformations of a Buddhist Symbols of Evil.* Albany: SUNY Press.

Nys, Thomas, and Stephen de Wijze. (2019). *The Routledge Handbook of the Philosophy of Evil.*
New York: Routledge.

Russell, Luke. (2020). *Being Evil.* Oxford: Oxford University Press.

Stone, Michael H. (2017). *The Anatomy of Evil.* Maryland: Prometheus Books.

Svendsen, Lars. (2011). *A Philosophy of Evil*. London: Dalkey Archive Press.